

АКСІОЛОГІЯ. ЕТИКА

УДК 17.022.1

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЦІННОСТІ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Кулешов О. В. (м. Черкаси)

У статті розглядається цінність з точки зору її проявів у свідомості людини. Робиться висновок про єдність чуттєвих, раціональних і вольових елементів явища цінності. Така єдність знаходиться у виявленому людиною сенсі дійсності.

Ключові слова: цінність, емоція, судження, мотив, сенс, розуміння

В статье рассматривается ценность с точки зрения её проявлений в сознании человека. Делается вывод о единстве чувственных, рациональных и волевых элементов явления ценности. Такое единство обнаруживается в выявляемом человеком смысле действительности.

Ключевые слова: ценность, эмоция, суждение, мотив, смысл, понимание.

The article deals with value from the point of view of its manifestations in human consciousness. The conclusion is made about the unity of sensual, rational and volitional elements in value phenomenon. Such unity is discovered in the sense of reality revealed by the man.

Key words: value, emotion, judgement, motive, sense, understanding.

У дискурсивній практиці сучасного суспільства одним із найпопулярніших є поняття цінності. Воно застосовується у різноманітних дискурсах – від політичного, релігійного і художнього до спортивного і побутового. У зв'язку з цим розуміння самого поняття цінності набуває особливого значення. Це ж розуміння потребує філософського аналізу, бо очевидне і просте, на перший погляд, поняття цінності при його теоретичному дослідженні відкриває за собою особливу, в чомусь дивовижну і парадоксальну реальність. Як і всі поняття, *цінність* ґрунтується на феноменальній основі, постає перш за все як сукупність явищ, що потребують підведення під задане поняття. Звідси постає потреба у феноменологічному розгляді цінності як вихідної процедури аксіологічного теоретизування взагалі.

Такий розгляд, аналіз цінності як явища, тобто того, що явлене людській свідомості, проявлене у різноманітних фактах свідомості, привертає увагу сучасних дослідників. В сучасній аксіологічній літературі явища ціннісної свідомості займають чільне місце. Це стосується як російськомовних загальних робіт останнього часу з аксіології В. В. Ільїна [4], О. А. Івіна [3], В. К. Шохіна [7], М. С. Кагана [5], так і англомовної літератури, в якій це пи-

тання виокремлюється в роботах Дж. Купермана [8], Р. М. Лемоса [9], Дж. Раца [10], Д. Виггінса [12]. Як правило, феноменологічний аналіз поняття цінності здійснюється в рамках дихотомії раціоналізму і сенсуалізму або у спробах звести до купи раціональні та емоційні явища ціннісної свідомості. Цей підхід здається дещо обмеженим.

Завданням статті є огляд феноменальної основи поняття цінності з точки зору, яка виходить за межі означеної дихотомії, і виявлення єдності цієї феноменальної основи. Для цього спочатку визначається суб'єктивна реальність, в якій з'являється феномен цінності, формулюється проблема виявлення цінності. Далі описуються раціональні, емоційні і вольові сторони ціннісної свідомості. На основі їх аналізу виявляється незадовільність альтернативи емоцій і оціночних суджень як ціннісних феноменів, знаходиться і описується поняття чуттєвого сенсу як відповідника цілісного явища цінності.

Сприйняття реальності людиною виявляє два принципово відмінні класи об'єктів: факти та їх значущості. Значущість того, що існує, постає як особлива реальність. Ця реальність не є також однорідною. Можна розрізнити функціональні значущості, що позначаються словами *важливо, неважливо, корисно, даремно, доцільно* тощо, а також значущості оціночні, які виражаються термінами *добре, погано* та похідними від них. Іноді оціночні значущості ототожнюються з цінностями (на чому ґрунтується, наприклад, робота О. А. Ільїна [4]). Перевагою тут здається можливість побудувати формалізовану і науково бездоганну теорію цінностей на основі логіки оцінок. Втім ототожнення оцінок і цінностей не є цілком прийнятним. Справа в тому, що оцінки не завжди виражають цінності. Існують функціональні оцінки, які стосуються лише придатності чогось для чогось. Наприклад, оціночне судження *Він добрий майстер своєї справи* може стосуватись вмілого злочинця, і тоді формально позитивна оцінка буде виражати негативну цінність. Отже, значення оцінки не завжди збігається з цінністю. Явлення цінності передбачає особливе оціночне відношення, яке виражається не дієсловом *оцінювати*, а дієсловом *цінувати*. Цінність є те, що цінується, цінність є корелятом специфічної людської активності, яку можна назвати процесом цінування чогось.

Як з'являється цінність у процесі цінування чогось, є особливою проблемою. Чи виникає вона взагалі або вже десь існує? Звідки приходить до свідомості або де виникає і як, за допомогою чого стає видимою суб'єктом, стає, інакше кажучи, явищем для людини? Що кличе цінності до існування? Це важливо знати, бо це здається єдиним шляхом до розуміння сутності цінностей. Виникнення цінностей у свідомості людини відбувається через основні типи відношень людини до світу. Філософія традиційно покладала ці відношення як пояснювальну основу (перш за все в епістемології). Звідси – три принципово відмінних способи філософствування: раціоналізм, сенсуалізм, волюнтаризм. Такий поділ стосовно цілісного суб'єкта виглядає механічно, але він знаходить підтримку у феноменальній очевидності. Кожний з наведених способів пояснення дійсності відкриває свою реальність, що не редукується до інших типів реальності.

З раціоналістичного погляду очевидно, що цінності розкривають себе в оціночних судженнях. Оціночні судження предикують логічному суб'єкту певне поняття, виражене ціннісним терміном. Таким чином, цінності тут постають як особливий клас предикатів. Явище цінності існує в структурі логічних зв'язків. Воно має свою семантику, відношення істинності між ціннісним судженням та його значенням [3, с. 145–147]. Можна говорити також про прагматичний аспект ціннісних суджень, про виражене у судженні відношення мовця до виявленої ним цінності. Треба додати, що згідно з так званим принципом Юма, ціннісні судження не виводяться з фактичних суджень, з існування чогось не можна вивести його цінність [3, с. 158–166]. Звідси заслуговує на увагу кантіанське тлумачення цінностей, виражене найбільш експліцитно філософами-неокантіанцями. Згідно з ним, явище цінності виникає в особливому класі апіорних синтетичних суджень [1, с. 47–68].

Раціональному способу освоєння дійсності, розумовому спогляданню дана особлива ідеальна дійсність, яка протистоїть емпіричній чуттєвій реальності. Цю дійсність складають загальні якості, роди і види суцього, кількісні і якісні відношення. Все це ідеальні об'єкти, ейдоси, особливі феномени, дані не емпірично. До таких ідеальних об'єктів належать і цінності, як це було показано феноменологічною школою Е. Гуссерля [2].

Втім, треба визнати, що перш за все цінності відкриваються людині в її емоціях, в чуттєвих станах. Якщо цінностями вважати лише позитивні значущості, то першими вказівками на цінності, безперечно, стають різноманітні позитивні емоції: радість, захоплення, задоволення, захват, почуття прихильності, симпатії, любові до чогось або когось. Зрозуміло, що емоційні психічні стани не тотожні цінностям. Цінності виявляються інтенціональним змістом емоцій. Головною ознакою чуттєво-емоційного явища цінності є його безпосередність. Цінність проявляється тут не дискурсивно, а інтуїтивно. Саме тому можна говорити, що емоційний компонент у явищі цінності є первинним. Це, зрозуміло, не означає, що він є головним. Співвідношення почуття цінності і самої цінності тлумачиться у філософії по-різному. Традиції гедонізму та утилітаризму визнають чуттєвість людини причиною її ціннісної свідомості. Добрим, з цієї точки зору, є те, що веде до чуттєвого задоволення, поганим є те, що заважає задоволенню або веде до страждання. Ототожнення ціннісної свідомості з чуттєвістю наявне в концепції чуттєвого ціннісного апіорі, відкриття якого належить М. Шелеру. На його переконання, цінності даються свідомості як інтуїтивна очевидність [11, с. 52–53]. Існує емоційне апіорі, яке є фундаментом будь-якого апіоризму [11, с. 62–65]. Цінності можна вважати основою емоцій, якщо виводити людські емоції із соціальних чинників. Соціальне цінне, на думку В. В. Ільїна, усвідомлюється людиною через емоційні стани [4, с. 31–33]. В будь-якому випадку, звернення до емоційної сторони явища цінності виявляє певну чуттєву дійсність, доступну і дану чуттєвості. Її складають конкретні, одиничні емпіричні об'єкти, ситуаційні стани, унікальні процеси – все це спричиняє конкретність, одиничність, унікальність чуттєвого явища цінності. Така цінність, якщо бути послідовним

сенсуалістом, вимагає персоналістичного тлумачення. Цінність постає явищем особистого світу атомарного, монадичного суб'єкта [7, с. 79].

Як показує досвід, цінності виявляються також у бажаннях, прагненнях, потягах, інтересах, намірах, пристрастях людини – тобто у явищах вольової сфери. Цінність через це можна визначити як те, до чого прагне людина, що викликає у неї інтерес, потяг. Цінність може виступати і у вигляді мотиву, як його розуміють у психології, тобто об'єкту, що є спонукальною силою в структурі людської діяльності. Мотив, зрозуміло, це перетворена форма цінності, але для її виникнення в цінності має бути основа для того, щоб стати мотивом. Іноді заперечують, що людина може цінувати дещо, не відчуваючи потягу до цього [11, с. 36]. Втім, як правило, це відбувається тоді, коли у людини немає засобів для оволодіння цінністю; у будь-якому випадку в цінності завжди присутній якийсь привабливий елемент. Цінність як об'єкт потягу безпосередня, конкретна, емпірична і зливається в цілому з емоційним явищем цінності. Як особливе, причому сутнісне визначення цінності її вольовий прояв розглядається у філософії прагматизму. У прагматизмі цінність виводиться з інтересу людини і проявляється у наданні переваги чомусь перед чимось іншим [7, с. 49–52]. Такий праксіологічний підхід до явища цінності виявляє особливу реальність, яку можна назвати реальністю змін, перетворень, дій, подолання спротиву, досягнення результату. Цінності в такому розумінні виникають як образи бажаного, які відносяться до наявної дійсності як зразки, ідеали або як норми людської діяльності.

Всі виявлені різні за психічною модальністю явища цінностей феноменально очевидні, підтверджуються досвідом. Разом з тим, вони не редукуються один до одного, є у певному аспекті несумісними. Природно, виникає питання про складність, багатокomпонентність цінностей. Це питання обговорюється і в сучасній західній аксіології. Прагнення подолати характерне для західної філософської традиції – зокрема, для аналітичної філософії – протиставлення розуму і чуттєвості, демонструє робота Дж. Купермана [8, с. 16–17]. В емоційні стани вносяться елементи знання, мотивації, ставлення людини до чогось; з іншого боку, підкреслюється, що оціночні судження супроводжуються певними емоційними станами [8, с. 19–60]. В той же час цінності в емоційних станах і цінності в оціночних судженнях фактично аналізуються в цій роботі як окремі предмети дослідження. Аналіз ведеться між двома типами явищ – емоціями і судженнями. Таке розуміння феноменології цінностей залишає відкритим питання про об'єднання емоційно-вольової та раціональної сторони ціннісної свідомості.

Очевидно, що дослідження здатне виявити одну й іншу сторони свідомості, зафіксувати їх принципову відмінність, але головне завдання полягає в тому, що має бути знайдене якимось опосередкуванням, якимось явищем, в якому цінність переходить, переливається з одної форми в іншу. Невже цінність постає перед людиною лише фрагментарно, в уламках своєї повної сутності? Якщо людина здатна усвідомлювати цінність як таку, має бути якась цілісна форма усвідомлення цінності.

Гіпотетично це має уявлятися як осереддя емоцій і суджень, в якому знання стають емоційними, а емоції розумними, обізнаними. Найкраще для цього підходить поняття сенсу в його протиставленні поняттю значення. Таке протиставлення сенсу і значення свого часу ввів до психології О. Н. Леонтьєв. Він розрізняв усвідомлене об'єктивне значення і його значущість для суб'єкта або особистісний сенс [6, с. 107]. Погоджуючись з таким розрізненням, будемо вважати, що значення є об'єктивованим і абстрактним, а сенс особистісним і конкретним. Водночас сенс не є чимось випадковим і ситуативним, він сутнісно орієнтований, охоплює поняття об'єкта. Сенс поєднує чуттєвість з розумністю. У зв'язку з сенсом можна говорити про якусь вищу чуттєвість, в якій протилежність чуттєвого і раціонального є знятою. Якщо значення корелює зі знанням, то сенс – з розумінням. Розуміння, власне, і є процесом і результатом осмислення, виявленням чуттєвого сенсу реальності, яка сприймається. Цей процес опосередковує як раціональне, так і емоційне відношення людини до світу.

Осмислення, яке дає розуміння, виявляє цінність в її феноменальній повноті. Цінність постає як сенс об'єкта цінування. Сенс існує поряд з об'єктом осмислення і зосереджує в собі те, що є суттєвим для суб'єкта, головне і найважливіше в об'єкті. При цьому цінність постає не як абстрактний, а як чуттєвий сенс. Він існує як чуттєвий образ, як видиме, відчутне тіло сенсу. У випадку цінності ця осмислена чуттєвість позитивна, вона дає гаму позитивних почуттів, в яких міститься сутність об'єкта осмислення. Іншою стороною чуттєвості у ціннісному сенсі є розуміння. В розумінні цінність охоплює об'єкт як ціле і як дискретний елемент картини світу в його відношеннях до всього іншого. Розуміння відокремлює також відношення суб'єкта до об'єкта як до цінності від суб'єкта, об'єкта і цінності як таких. Таким чином, цінність в її феноменальній цілісності постає як чуттєвий сенс об'єкта – носія цінності, що розуміється людиною.

Цінності з'являються як емоції і потяги людини, але самі по собі емоції і потяги ще не тотожні цінностям, а лише вказують на них. Явище цінності відбувається як дещо особливе в емоціях і потягах. Це особливе є відчуттям значущості емоційно приємного і привабливого. Таке відчуття можна назвати також відчуттям міри, чогось незвичайного, неординарного, вищого. Існування ціннісного відчуття визнається і деякими сучасними дослідниками цінностей, хоча і з застереженням щодо специфічності такого відчуття відносно відомих фізичних відчуттів зору, слуху, дотику і т.д. [8, с. 32–34]. Емоційно-вольовий компонент явища цінності можна, таким чином, назвати її осмисленим відчуттям.

Цінності у їх явищі як сенсі набувають об'єктивованої знакової форми у ціннісних судженнях. Лише тут вони остаточно відокремлюються від ситуації, з якою більш дифузні емоції та вольові акти не зовсім роз'єднані. Цінності виступають як значення ціннісних суджень, але в структурі значень вони займають особливе місце. Ціннісними явищами є такі значення ціннісних суджень, які ніколи не обмежуються прямими значеннями, в яких домінують чуттєво-образні конотації. Висловлюючи ціннісне судження, людина завжди

має на увазі дещо більше, ніж те, що вона прямо виражає у мовленнєвій формі, і це більше є чуттєвий сенс, який вміщує цінність.

Виявлений у статті феномен можна назвати ціннісним сенсом, осмисленою цінністю, чуттєвим сенсом цінності, розумінням цінності. Здається важливим з'ясувати, в якому відношенні знаходиться ціннісний сенс до цінності як такої, адже ми відносимо цінність не лише до області сенсу, але й до дійсності, яка виходить за межі сенсу. Відношення цінності до ціннісного сенсу можна уявити собі за аналогією з теологічним відношенням Бога і світу. Цінність може збігатись з ціннісним сенсом, може знаходитись за його межами, може бути присутньою у ціннісному сенсі, маючи зовнішню щодо нього сутність. Тотожність цінності і ціннісного сенсу означає, що цінність являє собою цілком психічне явище. Якщо це було б так, цінність збігалась би з емоціями, вольовими актами або судженнями. Обмеженість такого розуміння феноменології цінностей була показана вище. Цінність, яка знаходиться за межами ціннісного сенсу, залишає ціннісний сенс лише за фрагментарними явищами цінності. І ця позиція, як було показано, не є теоретично ефективною, цінності можуть існувати цілісно на феноменальному рівні. Отже, цінність присутня у ціннісному сенсі цілком, існуючи також і як неосмислена цінність. Якою є її сутність, її можливий субстрат – це питання, яке виходить вже за межі феноменологічного розгляду.

Завершуючи короткий огляд феноменологічних проблем теорії цінностей, слід зробити висновок, що для їх розв'язання недостатніми є раціоналістичний або, навпаки, сенсуалістичний підходи. Більш ефективним виявляється підхід з боку процесів надання сенсу, розуміння, що, швидше, має бути пов'язане з герменевтичними пошуками сучасної філософії. Безумовна присутність раціональних, емоційних і вольових компонентів у ціннісних феноменах не звільняє від необхідності пошуку цілісності у досліджуваних явищах. Така цілісна репрезентація цінності на феноменальному рівні була визначена як чуттєвий ціннісний сенс. Його наявність у людини засвідчує існування ціннісної свідомості і дає змогу перейти до подальших досліджень природи і способу існування цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виндельбанд В. Что такое философия // Философия культуры : избранное / Вильгельм Виндельбанд. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 23–68.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1 : Общее введение в чистую феноменологию / Эдмунд Гуссерль. – М. : Дом интеллект. книги, 1999. – 336 с.
3. Ивин А. А. Аксиология / А. А. Ивин. – М. : Высшая школа, 2006. – 390 с.
4. Ильин В. В. Аксиология / В. В. Ильин. – М. : Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
5. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – С-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

7. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль / В. К. Шохин. – М. : Изд-во РУДН, 2006. – 457 с.
8. Kupperman J. J. Value and What Follows / J. J. Kupperman. – New York : Oxford University Press, 1999. – 168 pgs.
9. Lemos R. M. The Nature of Value: Axiological Investigations / R. M. Lemos. – Gainesville, FL : University Press of Florida, 1995. – 228 pgs.
10. Raz J. On the Theory of Value and Action / J. Raz. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 336 pgs.
11. Scheler M. Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values / M. Scheler. – Evanston : Northwestern University Press, 1973. – 620 p.
12. Wiggins D. Needs, Values, Truth: Essays in the Philosophy of Value / D. Wiggins. – Oxford : Oxford University, 1998. – 398 pgs.

УДК 17: 821 (477)

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ЧИННИК ДОСКОНАЛОГО СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Дроздова Т. О. (м. Черкаси)

Стаття присвячена аналізу одного з основоположних для етики Т. Шевченка концепту справедливості як правди, що характеризується яскраво вираженою моральною конотацією й особливим семантичним зв'язком між істиною, правдою, справедливістю та життям людей, соціальних груп і народів.

Ключові слова: правда, справедливість, етика Т.Г. Шевченка.

Статья посвящена анализу одного из основоположных для этики Т. Шевченко концепта правды-справедливости, который характеризуется ярко выраженной моральной коннотацией и особенной семантической связью между истинной, правдой, справедливостью и жизнью людей, социальных групп и народов.

Ключевые слова: правда, справедливость, этика Т. Г. Шевченко.

The article is devoted to the analysis of one of Taras Shevchenko's ethics main concepts of truth-justice, that is characterized by the special semantic connection between verity, truth, justice and the life of social groups and peoples.

Key words: truth, justice, Taras Shevchenko's ethics.

Буття людей передбачає існування понять та цінностей, що становлять осердя їх світовідчуття, які є вкрай важливими щодо розуміння ними сенсу, спрямованості, виправданості самого їхнього існування. Саме такими поняттями-цінностями є правда, істина, справедливість та все, з ними пов'язане: